

Het onderzoek van heuvel 2 op het Appensche Veld, gem. Twello, dient als uitgangspunt om de door Van Giffen voorgestelde interpretatie als zouden palissaden in het heuvellichaam zijn opgenomen, ter discussie te stellen. De voorkeur van de schrijver gaat er naar uit deze staketsels als randstructuren te beschouwen.

1 Inleiding

In een publicatie uit 1947 over de door zijn grafgiften welbekende grafheuvel van Exloo-Odoorn gaat A.E. van Giffen uitvoerig in op het begrip intermediaire bouw- of grondsporen, die zich manifesteren in de vorm van een kringgreppel, een standgreppel ofwel een krans van paalgaten. Er is daarbij sprake van een inductief model, gebaseerd op een 25-jarige opgravingspraktijk. De gedachte is de volgende. Over de primaire bijzetting, die eventueel van een bijenkorf- of hutvormige houtbouw is voorzien, werpt men een kernheuvel op die begrensd wordt door een randstructuur. Deze kan bestaan uit een standspoor, dat herkenbaar is doordat een greppel met al dan niet waarneembare paalsporen wordt vastgesteld. Mijns inziens mag men daaraan toevoegen dat de greppel in verticale dwarsdoorsnede zich min of meer rechthoekig aftekent en dat de vulling vrijwel direct na het uitgraven heeft plaatsgevonden. Dit blijkt uit de grof-vlekkerige structuur, die als regel aan complete plaggen of brokstukken wordt toegeschreven. Er is dus geen sprake van natuurlijke processen, waarbij een open greppel geleidelijk dichtspoelt en de bovenranden als het ware afgerond worden.

Essentieel in Van Giffen's model is, dat zeer snel na het construeren van de kernheuvel, bij wijze van spreken daags daarna, de grafheuvel zijn definitieve grootte krijgt. Hij wordt niet alleen opgehoogd, maar ook uitgebreid, waarbij idealiter o.a. materiaal uit een ringgreppel wordt gebruikt. De eerder opgerichte palissade rond de kernheuvel komt door deze uitbreiding ongeveer halverwege de grafkuil en de heuvelrand te liggen: vandaar de term intermediaire standgreppel.

Op grond van eigen ervaring twijfelde ik al lang aan de algemene geldigheid van Van Giffen's hypothese. Het leek mij bovendien weinig zinvol om de toch met de nodige inspanning opgerichte palissade in de kortste keren voor een belangrijk deel weer aan het oog te onttrekken. Pas toen in

1977 door het Leidse Instituut voor Prehistorie onder Voorst (Gld.) een grafheuvel werd onderzocht, kreeg ik zekerheid dat in dit geval de voorkeur gegeven moet worden aan een andere reconstructie van het gebeuren. Vergelijking met grafheuvelonderzoek elders in den lande toont aan, dat de palissades rond de kernheuvels de begrenzing hebben gevormd van de grafmonumenten. Het zijn dus randstructuren en geen intermediaire constructies.

Hierna zal allereerst de grafheuvel bij Voorst besproken worden, waarna een aantal parallellen de revue zal passeren. De heer J.N. Lanting te Groningen besprak met mij de op het Biologisch-Archaeologisch Instituut aanwezige veldtekeningen en foto's van de door Van Giffen en zijn opvolgers onderzochte grafheuvels, waarvoor ik hem gaarne dank zeg. De daarbij gevoerde discussie maakte heel duidelijk, dat mijn interpretatie evenzeer een hypothese is als die van Van Giffen. Aan welke van beide de voorkeur gegeven dient te worden, zal de toekomst leren, als er ooit een keuze gemaakt kan worden. Het probleem bij de interpretatie van de profielen door de laat-neolithische grafheuvels is, dat lang niet overal de plaggen waaruit zij opgeworpen zijn goed herkenbaar zijn. In die periode vindt de eerste aanzet plaats voor de ontwikkeling van de heidepodzolen, die als regel pas in de bronstijd duidelijk zichtbare plaggen opleveren op de Nederlandse dekzanden. Naar alle waarschijnlijkheid begint deze ontwikkeling lokaal en regionaal op verschillende tijdstippen, waarbij naast de geleidelijke ontbosing door de mens de bodemgesteldheid een belangrijke factor is. Kortom, het is nooit met zekerheid te bewijzen hoe algemeen de cilindervormige grafmonumenten zijn geweest. Wat wij waarnemen in de grafheuvels zijn vormen die geheel overeenkomen met het model van de hedendaagse tumuli, maar in hoeverre deze louter door mensenhand tot stand zijn gekomen en of natuurlijke processen daarbij een rol gespeeld hebben, is de hamvraag.

2 De voorbeelden

In het Archeologisch Nieuws van december 1977 (p. 255-256) heb ik melding gemaakt van het onderzoek van twee grafheuvels in het Appensche Veld, gem. Twello. In één daarvan is een standgreppel waargenomen, die gewoonlijk als intermediair wordt geïnterpreteerd. Tegen deze kwalificatie heb ik destijds al bezwaar aangetekend.

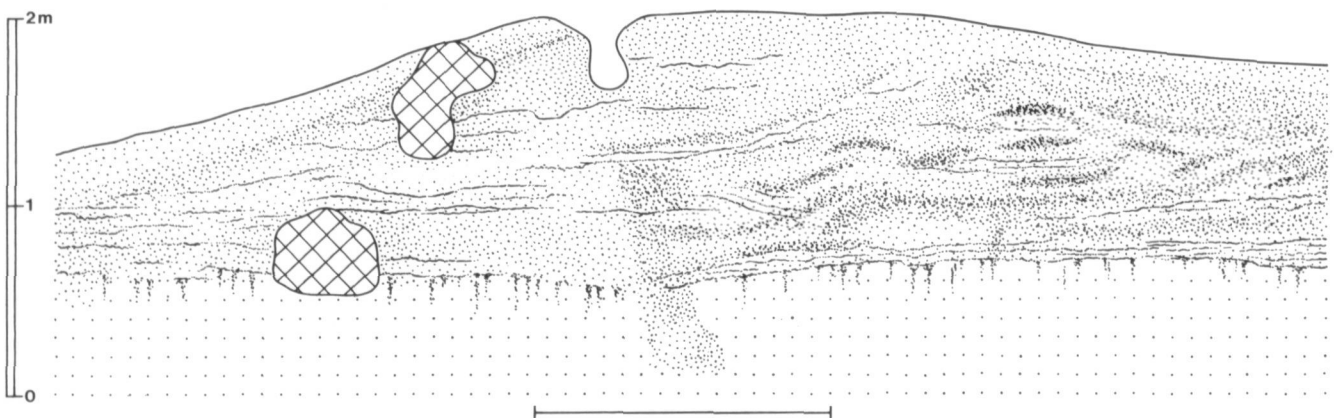
De betreffende heuvel (h. 1,2 m, diam. 21 m), waarvan één kwadrant werd onderzocht, is in twee perioden opgeworpen. Tot de oudste periode behoort een standgreppel met een geschatte dagdiameter van 10 m (fig. 1). De greppel is 40-60 cm breed en 60 cm diep. Sporen van palen zijn in de greppel niet waargenomen. Het lijkt echter zeer onwaarschijnlijk, dat hij met een ander doel gegraven is dan om de ondereinden van palen te bevatten. De palen moeten tegen de buitenrand van de greppel aan gestaan hebben. De plaggen waaruit de heuvel binnen de palissade is opgeworpen, reiken nl. duidelijk tot over de vulling van de greppel. Het staketsel heeft verhinderd dat de plaggen naar buiten wegzakten, maar na verloop van tijd is het houtwerk natuurlijk toch verrot. De ruimte aan de voet van het cilindervormig bouwsel werd opgevuld met grond die van de bovenrand afkomstig was. In het profiel vertoont de grond direct buiten de greppel een donker gevlekte structuur, alsof daar naar beneden gegleden plagfragmenten de ruimte aan de voet van het staketsel hebben aangevuld. Daarop en verder naar buiten is de grond veel egalier en lichter van kleur, wat duidt op een geleidelijke aanvulling als gevolg van de afspoeling van de plaggenhoop. Het grafmonument heeft door dit verval de vorm gekregen van een grafheuvel, zoals wij die thans kennen. Boven de standgreppel is in het profiel een flauwe laagte te zien, die er op wijst dat de grond in de greppel nog wat nagezakt is, toen het houtwerk allang vergaan was. Er is dus alle aanleiding om het oorspronkelijke grafmonument te reconstrueren als een cilindervormig bouwsel met een vlakke bovenkant en een houten mantel.

De plaggenstructuur is voor Veluwe omstandigheden zo goed herkenbaar, omdat het Appensche Veld een zeer zwak golvend dekzandgebied is met een hoge grondwaterstand. In de laagten heeft zich sneller dan op de hoogten een bodemprofiel met een goed ontwikkelde A1-horizont kunnen vormen. Bij de opbouw van het grafmonument is o.a. gebruik gemaakt van zoden uit deze laagten.

Voor een datering van de grafheuvel zijn we uitsluitend aangewezen op de pollenanalyse, die door prof. dr. W. Groenman-van Waateringe is verricht. De boompollen in de

Fig. 1 Profiel door heuvel 2 op het Appensche Veld, gem. Twello. Tekening 1:40; foto: zie maatstaf onder tekening. Section through tumulus 2 on the Appensche Veld, Twello. Drawing 1:40; photograph: see scale below drawing.

monsters uit de standgreppel en van het oud-oppervlak direct daarbuiten verraden het sporadisch voorkomen van de beuk. Het laatstgenoemde monster bevat 25-30% heide, wat aanzienlijk meer is dan van het oude oppervlak van de kernheuvel, waar slechts 5-6% aan de Ericaceën kan worden toegewezen. Er waren toen wel wat meer grassen, nl. 2%. Deze waarnemingen leiden er toe een conventionele datering rond 2000-1900 v.Chr. het meest waarschijnlijk te achten.

Een mijns inziens zeer fraaie parallel voor de Appensche

Fig. 2 Midden-oostgedeelte van profiel A door de grafheuvel bij Harenermolen, gem. Haren. Direct links van het midden der foto zijn in het vlak en in het profiel de standgreppel zichtbaar. Het oud-oppervlak bevindt zich op ca. 45 cm hoogte, gemeten langs de jalon. Het oppervlak van de eerste periode ligt op ca. 1,45 m. Zij is, gezien de vlekkerige structuur, uit plaggen opgebouwd, die tot boven de palissadegreppel reiken. Foto BAI Groningen. Central east part of section A in the Harenermolen tumulus. The palissade trench is visible in the plan and section immediately to the left of the centre of the photo. The old surface shows at c. 45 cm on the levelling-stake. The surface of the 1st period is at c. 1.45 m. It was built of sods, according to the cloudy structure of the soil, which reaches until the palissade trench and not over it.

heuvel is tumulus II die door Hijzeler (1945) op het Nutter Veld, gem. Denekamp, is opgegraven. Over het primaire graf, voorzien van een niet nader te determineren (hout)constructie, is een van boven vlakke hoeveelheid plaggen opgetast. Alvorens dit te doen heeft men een cirkelvormige standgreppel gegraven (dagdiam. 7,10 m), waarbij de grond naar buiten is geworpen. Tegen de buitenwand van de greppel zijn palen geplaatst, waarna deze met plaggenmateriaal is aangevuld. De heuvelplaggen reiken tot over deze vulling. In de uitgeworpen grond buiten de pallissade heeft zich een zwak, maar op afb. 5 van Hijzeler's publi-

catie goed herkenbaar vegetatieprofiel ontwikkeld. Dit duidt erop dat deze grond geruime tijd aan het oppervlak heeft gelegen en niet spoedig overdekt werd, zoals het volgens Van Giffen's model verwacht moet worden. De primaire bijzetting wordt gedateerd door scherven van een klokbeke. Er zijn twee nabijzettingen aangetroffen. Eén van beide zal vrijwel zeker de ophoging en uitbreiding van de heuvel tot gevolg hebben gehad. Gevonden zijn: 1. een volledige steenkist en 2. een gedegeneerde steenkist of steenpakking, waarin potbekerachtige scherven lagen, afkomstig van één exemplaar. De vergroting van de heuvel zal zich dus binnen de klokbekefase van de bekecultuur hebben afgespeeld.

Zeer goed vergelijkbaar is de in 1922 door Van Giffen (1930) onderzochte grafheuvel bij Harenermolen, die onlangs een reeds lang gewenste herinterpretatie door J.N. Lanting (1978/79) onderging. Het midden-oostgedeelte van profiel A laat de plaggenstructuur van de primaire heuvel goed zien (fig. 2). De plaggen reiken tot boven de 'intermediaire' standgreppel. De heuvelvoet ligt buiten de palissade, maar ik beschouw deze uitbreiding als een natuurlijk proces, nadat het houtwerk het begeven had. De standgreppel heeft een dag- of een binnendiameter van 7,2 m. Het primaire graf wordt gedateerd door een polsbeschermer, die voor de klokbekefase karakteristiek is.

Eveneens een goed voorbeeld is de in 1928 door Van Giffen (1930) opgegraven heuvel onder Emst, gem. Epe. Vooral op de gepubliceerde tekening is duidelijk te zien dat de kern uit plaggen is opgebouwd. De foto's zijn vanwege de droogte slecht. De standgreppel heeft een dagdiameter van 9 m. In de grafkuil zijn een smalle polsbeschermer met twee gaatjes en resten van 'bronsdraad' aangetroffen, die wederom op een klokbekecontext wijzen. In één der drie secundaire graven trof men in een boomkist een bronzen naald aan van een type dat in het begin van de midden-bronstijd in zwang was.

De vierde fraaie tegenhanger voor de Appensche heuvel is die welke in 1944 door Van Giffen (1946) bij de Eenerschans, gem. Norg, werd onderzocht. Een foto (fig. 3) laat de plaggenstructuur tot aan de rand van de standgreppel wederom goed zien. Van Giffen vermeldt, dat de dagdiameter van deze 'ringsloot' 11,80 m bedraagt. Uit het primaire graf is de Veluwe klokbeke-schaal op pootjes afkomstig. Ook hier lijkt weer sprake te zijn van een primaire heuvel met een vlakke bovenkant, zoals eveneens voor de beide voorgaande aangenomen mag worden.

Ook de grafheuvel tussen Exloo en Odoorn met de rijke grafgiften, die Van Giffen (1947) aanleiding gaf tot zijn definitieve stellingname dat we hier een prima voorbeeld van een intermediair standspoor voor ons zouden hebben, is zeer beslist aan een herinterpretatie toe. Er is hier stellig sprake van een tweeperiodenheuvel, waarbij het vroege klokbekegraf met de standgreppel tot de eerste periode ge-

rekend moet worden. In profiel A is naar alle waarschijnlijkheid het graf te zien dat met de ringsloot en de ophoging en uitbreiding van de heuvel tot de tweede periode behoort. Een foto in het BAI laat deze tweede grafkuil duidelijk zien. Tot de herinterpretatie rekenen wij ook die van de oorspronkelijke vorm van de primaire heuvel. Het oppervlak, zoals dit te zien was bij de opgraving, dus nadat het houtwerk was vergaan, vertoont in het centrum een horizontaal verloop. Even binnen het standspoor zet de helling naar de heuvelvoet in, maar in dit verloop is een deuk naar beneden te zien, die naar mijn mening is ontstaan doordat de grond die daar oorspronkelijk heeft gelegen, is weggespoeld toen het houtwerk het begaf. Om de deuk uitsluitend te verklaren als een gevolg van het vergaan van de palissade, lijkt mij gezien de profieltekeningen niet juist.

Door de heer J.N. Lanting werd in onze discussie betrokken een niet gepubliceerde grafheuvel, die in 1954 bij Oudemolen, gem. Vries, werd onderzocht door het BAI. Helaas zijn de foto's van deze opgraving onvoldoende om de onderhavige kwestie aan te beoordelen. De veldtekeningen laten zien dat op de vulling van een standgreppel plaggen zijn waargenomen, die deels in de vulling zijn nagezakt. Buiten de plaggen is nog ruimte voor een houtconstructie, waarvan echter geen spoor is teruggevonden. Buiten de greppel ligt op het oude oppervlak zand, dat als 'oranje' is gekenschetst. Dit zand loopt door tot bovenin de vulling van de greppel. Aangenomen wordt, dat het 'oranje' zand oorspronkelijk uit de greppel omhoog is gebracht, om er na plaatsing van een staketsel deels weer in terug te belanden. Direct op het 'oranje' zand is op de tekening een grijs laagje aangegeven, waarboven weer wat lichter getint materiaal te zien is waarin fibers ontwikkeld zijn. Deze laatste vorming wordt naar boven afgesloten door een laagje dat onmiskenbaar als een oud oppervlak geïnterpreteerd kan worden, het eerste dat in de heuvelopbouw te herkennen is. Dit oppervlak, dat tot ver buiten de greppel reikt, pleit voor een afsluiting van de eerste periode in de grafheuvel. Tot zover de interpretatie van het waargenomene, zoals deze o.a. uit de veldtekening naar voren komt.

Ik wil daarnaast een andere interpretatie leggen. Van belang lijkt mij of de opmerkelijke 'oranje' kleur van de grond direct buiten de greppel en deels daarin een eigenschap is die deze grond al kenmerkte toen zij tijdens de aanleg van de greppel naar boven werd gebracht, of dat de kleuring secundair is ontstaan, nadat het staketsel was geplaatst. Op basis van mijn eigen ervaring met bodemvormingen onder grafheuvels is het mij bekend dat in de klokbekeperiode afgedekte vegetatieprofielen als regel een oranjeachtige tot oranje B-laag vertonen. Een dergelijk proces kan zich zeer wel in het oorspronkelijk lichtgele zand, dat uit de standgreppel kwam, hebben voltrokken. Het zou nl. een hoge uitzondering zijn als de ondergrond ten tijde van de aanleg

van het monument zo veel oranje zand zou hebben bevat. Ook de A-laag behorend bij de 'oranje' B-laag is nauwkeurig door de tekenaar genoteerd. Het is het al eerder genoemde grijze laagje. Ik ben dus van mening, dat de 'oranje' kleuring is ontstaan op de plaats waar de zo getinte grond door de opgravers is aangetroffen. Aan de voet van het staketsel heeft zich op het 'schone' zand een vegetatiedek ontwikkeld, dat daar lang genoeg gegroeid heeft om een bodemprofiel in de relatief losse grond te laten ontstaan. Mijn conclusie luidt derhalve, dat we ook hier met

Fig. 3 Profiel door de grafheuvel bij de Eenerschans, gem. Norg. In het vlak zijn de binnenste palissadegreppel en de buitenste greppel te herkennen. In het profiel tekent zich duidelijk een kernheuvel van plaggen af, die tot over de binnenrand van de palissadegreppel reikt. Foto BAI Groningen.

Section through a barrow near the Eenerschans. The inner palisade trench and the outer ditch are visible in the plan. A primary barrow of sods, which reach until the trench, can be distinguished clearly.

een randstructuur te maken hebben en niet met een intermediaire standgreppel.

De heuvel op het Nutter Veld is direct vergelijkbaar met die van Oudemolen. In beide gevallen hebben we te maken met een bodemvorming in losgewoelde grond, die ongetwijfeld nog versterkt is door de extra toevoeging van organisch materiaal, afkomstig van het rottende hout der palissade. Vergelijkbare, korte maar hevige podzoleringen kennen we o.a. in paalkuilen van midden-bronstijd tumuli, waar de wand van de kuil donkerbruin gekleurd is en de vulling grijs, resp. de B- en A-vorming vertegenwoordigend. Ook onderin paalkuilen uit de bandceramiek treft men bij zware palen juist onder het paalspoor een uitgebleekte zone aan met daaronder een slechts ca. 3 cm dikke B-vorming.

Er is mij één geval bekend waarbij Van Giffen vermeldt dat

de paal nog in het heuvellichaam te zien is geweest, nl. het Eppie's Bergje onder Odoorn (Van Giffen 1939). In het bijzonder de in profiel C vak J waargenomen doorsnede zou dit verschijnsel hebben laten zien. De foto's in het BAI bevestigen deze opvatting echter in geen dele. Het is overigens allerminst duidelijk, hoe de opbouw van deze heuvel wél gereconstrueerd moet worden, afgezien van de door Van Giffen onderkende twee perioden. De a-centrische ligging van het primaire graf met de palissadegreppel doet vermoeden, dat er nog een derde fase is geweest.

Er zijn nog meer grafheuvels te noemen die aanwijzingen geven voor de interpretatie dat in het laat-neolithicum grafmonumenten werden opgericht bestaande uit een cilindervormige plaggenconstructie, omgeven door een palissade. Herkend wordt een kern van plaggen, die tot boven de vulling van een standgreppel reikt, waarbuiten ander materiaal de heuvelopbouw kenmerkt. Sommige van deze constructies zijn ouder dan de tot nu toe genoemde, zodat ze vermelding verdienen. Het lijkt mij weinig zin te hebben de overige in dit artikel te vermelden.

Zeer waarschijnlijk moet tumulus III van de Ermelose Heide (Modderman 1954, 24) tot het onderhavige type grafmonumenten gerekend worden. Daarbij dient aangetekend te worden, dat mijn stellige overtuiging van destijds, dat de standgreppel nog eens uitgegraven zou zijn, dan om een revisie van de waargenomen verschijnselen vraagt. De constructie wordt in dit geval gedateerd door de beide aan de dode meegegeven late standvoetbekers (Id) en het vuurstenen mes.

Het is niet uit te sluiten dat tumulus 3 van de Zeven Bergjes bij 't Bluk, gem. Laren (Remouchamps 1928; Modderman 1954, 40), een standgreppel met daarbinnen een plaggenop-hoping bevat. Bedoeld wordt de door mij destijds als tweede fase onderscheiden constructie van de heuvel. Met de inmiddels opgedane ervaring vraag ik mij af, of de zwakke podzolering in de 20 cm hoge eerste fase niet op rekening geschreven moet worden van de plaggen die aan de tweede fase zijn toegeschreven. Fasen 1 en 2 vormen in de nieuwe interpretatie één geheel. De datering wordt gegeven door een late standvoetbeker met een hamerbijl.

Het onderzoek van een 'opgeofferde' grafheuvel op de Groevenbeekse Heide bij Ermelo leidde tot de sterke suggestie dat de primaire aanleg bestaan heeft uit een met een palissade afgezette heuvel (Modderman 1974). Naar alle waarschijnlijkheid is dit monument opgericht ten tijde van de late standvoetbekers (Id) dan wel van de AOO-bekers (2IIc).

De vraag of vroege standvoetbekers (la-b) gevonden zijn onder cilindervormige grafmonumenten moet vooralsnog blijkens literatuuronderzoek negatief beantwoord worden. Wel kwamen wij twee grafheuvels tegen waaronder een standgreppel is gevonden, maar of daarbinnen sprake is geweest van een ophoging, is nu niet meer vast te stellen. In

de eerste plaats betreft het tumulus II, de Ketenberg, gem. Anloo (Van Giffen 1930), waar een standgreppel met een binnendiameter van 3,3 m is waargenomen rond een graf met o.a. een la-beker. Er zou daar sprake kunnen zijn van een zeer vlakke heuvel. Het tweede voorbeeld is de door Lanting en Van der Waals (1971) gepubliceerde heuvel III bij Vaassen. Daar is waarschijnlijk een hutconstructie gevonden met een doorsnede van ca 2,5 m, behorend bij een graf met o.a. een la-beker. Buiten dit standspoor is nog een tweede greppel met een diameter van ca. 7,5 m gevonden, die op grond van een C14-datering, gemaakt van houtskool uit de vulling, gelijktijdig moet zijn met het standvoetbekergraf. Over de heuvelopbouw bestaat helaas geen documentatie.

3 Slotbeschouwing

Met redelijke zekerheid moet worden aangenomen, dat de eerste cilindervormige grafmonumenten zijn ontstaan ten tijde van de late standvoetbekers en de vrijwel even oude AOO-bekers en vroegste klokbekers (Lanting e.a. 1973). De ringvormige greppels uit die tijd kunnen op grond van hun rechthoekige dwarsdoorsnede alle als standsporen van palissades of lichtere houtconstructies worden geïnterpreteerd. Het zijn in ieder geval geen open greppels die geleidelijk aan dichtslibden.

Het is opmerkelijk dat de binnendiameters van de door mij aangehaalde voorbeelden alle ten minste 6 m bedragen. Ieder die zich wel eens met grafstructuren uit de bekeercultuur heeft beziggehouden weet echter dat er verscheidene standsporen met een kleinere doorsnede uit Nederland bekend zijn. In *tabel 1* heb ik de resultaten samengevat van een stellig nog uit te breiden inventarisatie van graven zonder en met standgreppels en open greppels, gesplitst naar de binnendiameters en enkele groepen bekera's¹. De geregistreerde aantallen zijn te klein om te percenteren. Toch zijn zij voldoende om bepaalde tendensen aan af te lezen.

Allereerst blijkt dat alle bekeergroepen standgreppels hebben gekend. Wel lijkt de verhouding tussen graven met en zonder dit verschijnsel veranderingen te hebben ondergaan. Het gebruik om de bijzetting af te grenzen neemt in de tijd toe, zeker als men bij de standsporen rond Veluwe klokbekers nog de open greppels telt.

Een tweede tendens is dat de dagdiameters van de standsporen de neiging vertonen om in de loop van de tijd groter te worden. Terwijl bij tumulus III (vroeg SVB) uit Vaassen (Lanting/Van der Waals 1971), met een binnendoorsnede van 7,5 m, een uitschieter is en de overige kleiner dan 4 m zijn, ligt deze verhouding bij de grafheuvels met Veluwe klokbekers juist andersom. Op grond van dit gegeven moet wellicht een vraagteken geplaatst worden bij de interpretatie van de C14-datering van het houtskool uit het standspoor van Vaassen III, dat een vroeg SVB-uitkomst opleverde, op grond waarvan de greppel gecorreleerd is met een primair

Tabel 1 Nederlandse bekergraven zonder en met een cirkelvormige standgreppel of greppel(), onderscheiden naar de binnendiameters in m.
Dutch beakergraves without and with a circular palissade trench or ditch(), divided according to the diameter in m. SVB = Protruding Foot Beakers; AOO = All Over Ornamented (beakers); ZZ = Zig-Zag (beakers); GP = Grand Pressigny (daggers); KB = Bell Beakers.

	geen	1-3	3-4	4-6	6-8	8-10	10-12	12-14	14 ↑
SVB1a + b	8	6	5	-	1	-	-	-	-
SVB1c-f	18	-	2	1	1	1	-	-	-
AOO + ZZ + GP	7	-	8	5	1	3	1	-	-
KB21a-c	2	-	-	4	-	1	-	-	(1)
KB21d-f	13	-	1	4	5(4)	2(4)	2(2)	1	(1)

vroege SVB-graf. Rond dit graf is een standgreppel met een binnendiameter van 2,5-3 m waargenomen, die typologisch in een vroege SVB-context past. Ook al weer zuiver typologisch kan men de greppel met een doorsnede van 7,5 m zeer wel verbinden met de 21c beker *c.a.* die in het heuvelcentrum werd aangetroffen. Het is dus de vraag, wat men in dit geval het zwaarst laat wegen bij de interpretatie: de C14-datering of het typologisch argument. Mijn geneigdheid om in dit geval toch de voorkeur te geven aan de typologie wordt versterkt doordat het zeer uitzonderlijk is om twee palissadegreppels met één bijzetting in verband te brengen. Ik ken geen tweede voorbeeld².

Een derde punt is dat de standsporen met een doorsnede van minder dan 4 m in een aantal gevallen rond vlakgraven zijn waargenomen, waarbij dus aangenomen wordt dat na het vergaan van het staketsel niets meer in het terrein de plaats van de bijzetting verried. Daarnaast zijn er echter ook enkele goede aanwijzingen voor een zeer lage ophoging. De samengestelde grafheuvel op De Eeze (Waterbolk 1956) en tumulus I van de Ermelose Heide (Modderman 1954) zijn goede voorbeelden van deze vroege grafmonumenten. Wat zich in deze gevallen exact heeft afgespeeld is niet meer na te gaan. Door bodemvorming zijn de contouren van eventuele bosplaggen, zo deze tenminste nog zichtbaar zijn, volledig uitgewist. Of de standsporen intermediair dan wel als randstructuren moeten worden opgevat, blijft onbeslist. Wel mag worden vastgesteld, dat er een geringe ophoging heeft plaatsgevonden.

Ten vierde is er sprake van ringgreppels met een binnendiameter kleiner dan 3 m. De heer A.E. Lanting was zo vriendelijk mij de gegevens ter beschikking te stellen van een ongepubliceerd onderzoek op het Hijkerveld, gem. Hijken. Daar zijn negen vlakgraven aangetroffen³. Acht daarvan kunnen tot de vroege standvoetbekergroep gerekend worden. Rond vier van de waargenomen grafkuilen zijn ringgreppels vastgesteld met een zo kleine dagdiameter dat de

korte einden van de kuilen daarmee samenvallen. Dit wil zeggen dat de diameters 1,3 - 1,8 m bedragen. In deze greppels zijn geen paalsporen geconstateerd, wat wel het geval is bij de iets grotere ringgreppel van graf II. In mijn tabel zijn deze laatste vijf voorbeelden van een ringgreppel apart vermeld, waaraan die van Vaassen III nog is toegevoegd.

Voorlopig ben ik het meest geneigd om deze ringgreppels te interpreteren als standgreppels voor een staketsel en niet als de sporen van 'bijkorf'vormige bouwsels. Deze structuren worden in de grafkuilen aangetroffen; zij dienen om een holle ruimte rond de dode te scheppen, zoals ook met rechthoekige constructies in de grafkuilen het geval is. De staketsels daarentegen zijn grafmonumenten.

Als laatste punt zou ik de hypothese naar voren willen brengen dat aan de cilindervormige grafmonumenten, zoals op het Appensche Veld waargenomen, de niet of nauwelijks met enige ophoging gepaard gaande staketsels met een binnendoorsnede onder de 4 m typologisch en ten dele ook chronologisch vooraf gaan. Wanneer men begint met het maken van grotere constructies, en of er sprake is van een geleidelijke overgang, is afhankelijk van de vraag of het mogelijk is om de late SVB-bekers en de AOO-bekers chronologisch nader in te delen. Vooralsnog lijkt dat niet mogelijk. Wel mag er op gewezen worden dat de bekers afkomstig uit de in tabel 1 vermelde late SVB-graven, alle een laat karakter hebben, d.w.z. kenmerken vertonen die we ook in onze tweede groep tegenkomen, zodat zij daarmee in principe typologisch gelijktijdig zijn. Daarentegen zijn de standgreppels die kleiner zijn dan 4 m, uit de derde groep van de tabel, sterk gecorreleerd met Grand Pressigny dolken. Deze importstukken zijn echter ook binnen standgreppels met een doorsnede van 8-10 m gevonden. Het ligt voor de hand om te veronderstellen, dat er een geleidelijke verschuiving heeft plaats gevonden van kleinere naar grotere diameters, zodat verschillende maten gelijktijdig gebruikt kunnen zijn.

Summary

Intermediate palissade trenches in barrows? No!

In his publication on the barrow of Exloo-Odoorn Van Giffen (1947) introduces the concept of intermediate palissade trenches. They are circular in plan. In cross-section they are rectangular, which shows that they were filled in soon after the digging. In combination with these activities a barrow was thrown up not only inside, but also outside a demonstrable or supposed palissade or stockade. In ideal cases another much wider trench was dug, which was left open.

In the author's opinion a reinterpretation of the observed data is necessary. The excavation of a barrow in the Appensche Veld (*fig. 1*) led him to different conclusions. The sods in the centre of this barrow reached over the inner part of a trench in which no traces of a wooden structure were visible. In section the corner between the old surface and the heaped up sods was filled with material deposited by natural agencies, such as washed down sand from the stack of sods. The conclusion is, that the palissade was meant as an outer structure and not an intermediate one. The conclusions reached in the Appensche Veld barrow are corroborated by tumulus II on the Nutter Veld (Hijzeler 1945) and an unpublished barrow near Oudemolen, gem. Norg, excavated by the Biologisch-Archaeologisch Instituut at Groningen. The documentation was kindly made available to the author. In both cases the sand lying just outside the palissade or stockade came from the trench. In this loose sand a podzol was formed, which is only possible when vegetation is growing on it for a long period. It is possible, that the podzolisation was intensified by the humus from the decaying wooden structure. It is known from Bandkeramik and Middle Bronze Age postholes, that

a concentration of humus in the form of rotting wood leads to an apparently shortlasting but intensive podzolisation. In our case it is of importance that the palissade of the barrows was not hidden by an extension of the mound shortly after its erection, which is Van Giffen's hypothesis.

Some other barrows are discussed under the same criticism, like the famous barrow at Harenmolen (Van Giffen 1930; Lanting 1978/79; here *fig. 2*) and the barrow near the Eenerschans (Van Giffen 1946; here *fig. 3*). The best examples are bell-beaker-barrows, which is understandable, because in that period the podzolisation had developed so far that the sods are recognisable, which is rarely if ever so in earlier periods. However, it is possible to distinguish comparable structures in earlier barrows, but they never offer a hard proof. It is highly probable that cylindrical barrows were already built over inhumations with late protruding-foot-beakers, all-over-ornamented beakers and the earliest bell-beakers, which cannot be subdivided chronologically at the moment.

In most of the aforementioned barrows the inner diameter of the trench is 6 m or more. However, many smaller examples are known. The narrowest date back to the period of the earliest protruding-foot-beakers, as is shown in *table 1*. It is questionable whether the earlier narrow circular palissades were accompanied by a barrow of any importance. Most likely they were very low, if they were made at all. Still these small wooden monuments around the grave should be considered as the forbears of the cylindrical structures consisting of a flat topped stack of sods strengthened on the outside by a palissade or stockade.

noten

1 Van een gedetailleerde verantwoording der tabel is afgezien. Voor wat de drie jongste groepen betreft, kan worden verwezen naar het door Lanting en Van der Waals (1974) gegeven overzicht. De standgreppels van 3-4 m rond 1a + b-bekers zijn die van tumulus II 'De Ketenberg', De Eeze, Hijkerveld I, Warnsborn en De Halm, gem. Maarn. Voor 1c-f bekens zijn het Marum 2, Havelte IV, Oostereng 22, Ermelose Hei III en 't Bluk 3. Twijfelgevallen als Oostereng 4 en Heerde 1 en 9 zijn buiten beschouwing gelaten.

2 Of het moest een heuvel bij Hanendorp, Emst, zijn, waaruit een primair graf met een 2Ib-beker c.a. afkomstig is, dat omgeven is door een standspoor (diam. 2,5 m), maar waaruit scherven van een klokbeker geborgen zijn die zeer wel gecorreleerd kunnen worden met een tweede standspoor (diam. 12 m).

3 Brief d.d. 2 mei 1984.

literatuur

- Giffen, A.E. van
 1930 *Die Bauart der Einzelgräber*, Leipzig (Mannus 44-45).
 1939 Het zgn. Eppiesbergje, gem. Odoorn, *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 57, 120-123.
 1946 Een twee- of drieperiodenheuvel met primairen subtumulus der Veluwsche Klokbekeercultuur, bij de Eenerschans, gem. Norg, *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 64, 75-83.
 1947 De aeneolithische ringslootheuvel tussen Odoorn en Exloo, een bijenkorfgrafheuvel met ringsloot, intermediair en centraal standspoor, *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 65, 79-133.
- Hijzeler, C.C.W.J.
 1945 Grafheuvels uit de steen- en vroege bronstijd in het Nutterveld, buurtschap Nutter, gem. Denekamp, *Verslagen en Meded. Overijsselsch Regt en Gesch.* 60, 14-29.
- Lanting, J.N.
 1978/79 De grafheuvel van Harenermolen: een nieuwe bewerking van oude gegevens, *Groningse Volksalmanak*, 181-207.
- Lanting, J.N.
 W.G. Mook
 J.D. van der Waals
 1973 C14 chronology and the beaker problem, *Helinium* 13, 38-58.
- Lanting, J.N.
 J.D. van der Waals
 1971 Laat-neolithische grafheuvels bij Vaassen en Maarsbergen, *Oudheidkundige Meded. Rijksmus. Oudh. Leiden* 52, 93-127.
 1976 Beaker culture relations in the Lower Rhine Basin. In: J.N. Lanting/J.D. van der Waals (Red.), *Glockenbechersymposion Oberried 1974*, Bussum, 1-80.
- Modderman, P.J.R.
 1954 Grafheuvelonderzoek in Midden-Nederland, *Berichten Rijksd. Oudheidk. Bodemond.* 5, 7-44.
 1974 Een 'opgeofferde' grafheuvel op de Groevenbeekse Heide bij Ermelo, *Westerheem* 23, 10-14.
 1977 Twello, *Nieuwsbulletin Kon. Ned. Oudh. Bond* 76, 255-256.
- Remouchamps, A.E.
 1928 Grafheuvelonderzoekingen; C: Grafheuvels bij Hilversum, *Oudheidkundige Meded. Rijksmus. Oudh. Leiden* 9, 64-72.
- Waterbolk, H.T.
 1956 *Verslag der excursie naar een Saksische hutkom op de Emelang en een samengestelde grafheuvel op de Eeze, op woensdag 31 oktober 1956* (Uitgave Drents Praeh. Ver.)

P.J.R. Modderman
 Amorystraat 5
 NL-6815 GJ Arnhem